

“AĞLARDAN KURTULMA” OLARAK GÖNÜLLÜ SÜRGÜNLÜK: JAMES JOYCE’UN ULYSSES ROMANINDAKİ SÜRGÜN MOTİFİ VE SÜRGÜNÜN METAFORİK DİLİ OLARAK ÇEVİRİ¹

Javid ALİYEV²

APA: Aliyev, J. (2020). “Ağlardan Kurtulma” olarak gönüllü sürgünlük: James Joyce’un *Ulysses* romanındaki sürgün motifi ve sürgünün metaforik dili olarak çeviri. *Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi (DEDÇED)*, 1(2), 175-186.

Özet

Edward Said ünlü “Sürgün Üzerine Düşünceler” başlıklı denemesinde çağımızı “mülteciler, yerinden edilmiş kişiler ve kültürel göçler çağı” (Said, 2015: 188) olarak tanımlar. Gerçekten sürgünün, bazı bireyler için kişisel, bazıları için ise zorunlu hale gelmiş toplumsal bir gerçeklik olduğu zamanlardan geçmekteyiz. İçinde yoksunluk, kayıp, acı ve hüznün barındırması da sürgün motifi antik dönemden günümüze kadar edebiyatı ilgilendiren motiflerden biri olarak kullanılmıştır. Ovidius’dan Dante’ye, Joyce’dan Nâzım Hikmet’e kadar birçok yazar ve şair gönüllü veya zorunlu olarak sürgünlük hayatı yaşamış ve bu durumu yaratıcı dehalarının ürününe dönüştürmeyi başarmıştır. Modernitenin getirdiği teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak ulaşım alanında devrim niteliğindeki gelişmeler ile birlikte gezginlik, sürgünlük ve dislokasyon kavramları modernist edebiyatla belli başlı değişimler geçirerek varsıl bir motife dönüşmüştür. James Joyce’un modernist edebiyatın en ünlü metinlerinden biri olarak görülen *Ulysses*’i gönüllü olarak gittiği sürgünde yazması, sürgün ve edebi yaratıcılık arasındaki asırlardır süren birlikte varoluşun ilginç örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sürgün çağını tanımlarken kullanılan “çevrilmiş kültür” (translated culture) tanımı ve sömürgecilik sonrası kuramların çeviriye atfettiği sürgünlük, melezlik, ötekilik gibi metaforlar da “sürgün” ve “çeviri” arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmektedir. Farklı ulusal diller, kültürel söylemler, farklı zaman ve uzam kategorileri arasında daima bir geçişi, hareketi ve Walter Benjamin’in dediği gibi “öbür tarafa” geçişi simgeleyen çeviriyi metaforik olarak sürgün olma durumuyla ilişkilendirebiliriz. Sürgün olma durumu gibi çeviri de zorunlu bir asimilasyon içerir ve yerele yerleşmek, orada yeni bir ses, yeni bir kimlik ve ifade bulmak için çabalar. Tüm bunların ışığında, bu çalışmanın amacı yazarın yaratıcılığını motive eden sürgün motifinin tarihsel ve eleştirel bir genel çerçevesini çizdikten sonra, Joyce’un fiziksel olarak deneyimlediği ve *Ulysses*’de

Geliş Tarihi: 01.12.2020

Kabul Tarihi: 26.12.2020

¹ Bu çalışma, 13-14 Nisan 2017 tarihinde İstanbul Aydın Üniversitesi tarafından düzenlenen ‘Translating in Global Chaos’ 4th International Conference on Translation konferansında sunulan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü, (İstanbul, Türkiye), javid.aliyev@yeniyuzyil.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1185-862X.

kullandığı sürgünlük durumu ile edebiyat ve çeviri arasındaki ilişkiselliği ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: *Sürgün, çeviri, James Joyce, Ulysses, modernist edebiyat.*

VOLUNTARY EXILE AS “GETTING OFF THE HOOKS”: EXILE MOTIF AND TRANSLATION AS A METAPHORICAL LANGUAGE OF EXILE IN JAMES JOYCE’S ULYSSES

Abstract

Edward Said, in his essay “Thoughts on exile,” famously describes our age as “the age of refugees, displaced persons, and cultural migrations” (2015:188). Indeed, we are going through a time when exile is a personal reality for some people and a social reality that has become mandatory for others. Although it contains deprivation, loss, pain, and sadness, the exile motif has been used as one of the motifs of interest in literature from the ancient period to the present day. Many writers and poets, from Ovidius to Dante and Joyce to Nâzım Hikmet, lived a life of voluntary or compulsive exile and managed to turn this situation into the product of their creative genius. As a result of the technological progress brought about by modernity, along with the revolutionary developments in the field of transportation, the concepts of travel, exile, and dislocation have undergone major changes and become a rich motif in modernist literature. Being written in a voluntary exile, James Joyce’s Ulysses, one of the most famous texts of modernist literature, stands out as one of the interesting examples of coexistence between exile and literary creativity for centuries. In addition, the definition of “translated culture” used to describe the age of exile and metaphors such as exile, hybridity, otherness attributed by post-colonial theories to translation draw attention to the close relationship between “exile” and “translation”. We can metaphorically relate translation that symbolizes a transition between different national languages, cultural discourses, different categories of time and space, and movement, as Walter Benjamin put it, the transition “to the other side,” to the state of exile. Like the state of exile, translation involves forced assimilation and strives for perching itself into the local, to find a new voice, a new identity, and expression there. After drawing a historical and critical general framework of the exile motif that motivated the author’s creativity, the purpose of this study is to demonstrate the relationality between literature and translation and the state of exile that Joyce physically experienced and employed in Ulysses.

Keywords: *Exile, translation, James Joyce, Ulysses, modernist literature.*

“*Spes alunt exsules – Sürgünler umudu besler*”

— Erasmus, *Adagiorum Chiliades*

1. Giriş: Sürgünün eleştirel bağlamları

Bünyesinde belirsizlik, boşluk ve uzaklık barındıran sürgün sözcüğünün tarihi neredeyse insanlığın tarihi kadar eskidir. İster politik bir statüye ve toplumsal bir olguya ister bu çalışmada ele alacağımız üzere yazınsal üretimi körükleyici bir duruma işaret etsin, sürgün üzerine çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Sözcüğün kökenine baktığımız zaman bu tarihselliğin izlerine bir kez daha tanıklık etmekteyiz. Türkçede *sürgün*, Osmanlıcada *nefiy* ve Latince *exsul* sözcüklerinin kökenlerini incelediğimizde, sürgün sözcüğünün türemiş olduğu “sürmek” fiilinin anlamları arasında, *exsul* sözcüğünün türediği *exsilio* fiilinin “ortaya çıkmak, ileriye doğru itmek” tanımına benzer anlamsal yakınlıkların var olduğunu görüyoruz. Bu da her iki sözcüğün özünde bir eylem olduğunu ve bunun sonucu olarak kopuşu, sürüklenişi ve yer değiştirmeyi taşıdığına göstergesidir. Buna rağmen, Arapçada “olumsuz kılmak, inkâr etmek, yadsımak” gibi anlamlar taşıyan “nfy” kökünden türemiş nefiy sözcüğü; sürgün olanın yok sayılması, imha edilmesi ve yok olması durumunun ve eski Yunan ve Roma kültüründe sürgünün ölüme eşdeğer bir ceza olarak önerilmesinin bir yansıması olarak düşünülebilir.

Kavramın tarihsel sürecinden devam edersek, sürgün hakkında ilk yazılı metne, aynı zamanda ilk otobiyografik öykü olan Sinuhe'nin hikâyesinde rastlarız. M.Ö. 1900 yılına ait bu hikâyede, firavun I. Amenemhet'in saray memuru olan Sinuhe'nin, firavun öldükten sonra yerine geçen oğlu Senusert'in gazabından korkarak Mısır'dan kaçması ve çok daha sonraları, yaşlandığında Mısır'a geri dönmesinden bahsedilmektedir (Kishlansky, Geary, O'Brian, 2008: 22). Sinuhe'nin hikâyesi, her ne kadar başkasının zorlamasıyla değil, kendi isteğiyle gerçekleşen, bir nevi kendi kendini maruz bıraktığı bir durum olarak karşımıza çıksa da bu hikâyeye, sürgün kavramının tanımlanamazlığını besleyen, sürgün olgusunun hangi koşullarda sürgün olarak görülmesi gerektiği tartışmasını başlatan bir örnek olarak görülmelidir.

Sürgün olgusunun farklı tezahür biçimlerinden birine M.Ö. 5. yüzyılda, Eski Yunanistan'daki “ostracism- çömlek sürgünü” geleneğinde rastlamaktayız. Bir kez daha, zoraki olmayan, sözde “demokratik” sayılabilecek oylama yöntemi ile sürülmeye örnek teşkil eden bir durum söz konusudur. Yunanca kırık çömlek parçası anlamına gelen “ostrakon” kelimesinden türeyen bu âdete göre, Atinalılar her yıl demokrasiye zarar verdiğini düşündükleri kişinin ismini bu çömlek parçasına yazar ve oylama yaparlardı. Oylama sonucu en çok oy alan kişinin Attika'yı 10 yıllığına terk etmesi gerekiyordu. Bu da o dönemde yaşayan biri için neredeyse ölüme eşdeğer sayılan bir durumdu. Kahraman kültürünün büyük öneme sahip olmasına rağmen, Atinalılar arasında Adil lakabıyla tanınan,

Maraton savaşının galibi Aristides'e (takriben M.Ö. 530- 468) bile bu konuda ayrıcalık tanınmaması Yunanlıların sürgün konusunda kararlılığını gözler önüne sermektedir.

Yine Aristidis'in sürgünü ile ilgili bir anekdot ise bu oylamanın keyfilğine, dolayısıyla acımasızlığına bir örnek teşkil etmektedir: Oylama zamanı, okuma yazması olmayan ve Aristides'i tanımayan bir çoban, Aristidis'e yaklaşır ve ondan çömleğe Aristides ismini yazmasını rica eder. Aristides çobana nedenini sorar. Çoban da "Aristides'i tanımam etmem, sadece herkesin onu "Adil" diye çağırmasından sıkıldım" diye cevaplar. Çobanın isteğini yerine getiren Aristidis oyların çoğunu alarak Attika'yı terk eder.

Yunan uygarlığının birçok mirası gibi sürgünlük hakkındaki tutumlarını da devralan Antik Roma'da da benzer bir durumun varlığına şahit oluyoruz. Roma hukukunun yerleşik cezalarından biri olarak "exsilium", idam cezası yerine bir seçenek olarak öne sürülüyordu. Sürgünler Roma İmparatorluğunun sınırları içerisinde bir yere sürülüyordu. Sürgün yerleri olarak adalar tercih edilmekteydi. Sürgüne gönderilen kişinin çevresinde doğal bekçilik görevi görmekle birlikte Antik Çağın Atlantis'i, Panchaia, Odysseus mitinde geçen Aeolus, Ogygia, Ithaka vb. adaları, Orta Çağda "Fortunatae Insulae", Avalon, Joyce'un da etkilendiği İrlanda söylencesi "The Voyage of Maeldun" ve "Navigatio Sancti Brendani"de geçen adalar da dâhil olmakla edebiyatın ünlü adaları sürgün ve ada motifi arasında bağın oluşmasına ve pekişmesine yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra, *Exsulo* ve *Insula (terra in salo-* "denizdeki toprak") kelimeleri arasında etimolojik yakınlığın olduğuna dair bazı araştırmacıların fikirleri de ada ve sürgün arasındaki benzerliği pekiştirmektedir.

2. Sürgün ve edebiyat ilişkisi

Buraya kadar verilen örnekler, sürgün kavramını sosyo-politik yönlerden ele alarak, sürgünlük durumunun tarihsel ve köken bilimsel bir özetini sunmaya yöneliktir. Bu çalışmanın ana izleğini oluşturan edebiyat ile sürgünlük arasındaki ilişkisellik, daha ziyade sürgün durumunun sürülen şairin veya yazarın iç dünyasında meydana getirdiği çalkantıların ve galeyanların onun yaratıcılığına etkisi ile ölçülmektedir. Bu anlamda sürgün motifi edebiyatı besleyen en varsıl motiflerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Claudio Guillén, "On the Literature of Exile and Counter-Exile" başlıklı makalesinde, edebiyat ve sürgün motifi arasında ilişkinin iki biçimde ortaya çıktığını iddia eder. Bunlardan ilki, sürgün durumunu bizzat deneyimleyen yazar veya şairlerin sürgünü dolaysız ve otobiyografiye yakın bir biçimde ifade etmesi, diğeri ise evvelki deneyimlerinden kopan ve değişime uğrayan yazar veya yazarların bu kopuşun sonucu olarak görece kurgusal konuları, kadim mitleri ve önerilen düşünce ve inançları hayali bir biçimde sunmasından ibarettir (2014: 272). Devamında Guillén, ilk türden olan edebiyatları *sürgün edebiyatı (literatures of exile)* olarak, ikinci türden olan edebiyatları ise *karşı-sürgün edebiyatı (literature of counter-exile)* olarak adlandırır (Guillén, a.g.y). Birinci türe ait edebiyatçıların başında gelen isim olarak Publius Ovidius Naso'yu (M.Ö. 43- M.S. 17) gösterebiliriz. İhtişamlı bir yaşamın ve büyük bir ünün ardından, ellili yaşlarında İmparator

Augustus'un hışmına uğrayarak Roma'dan Karadeniz sınırlarında bulunan, günümüzde Köstence yakınlarında konumlanan bir kasabaya sürgün edilir. Burada sürgünlüğü başyapıtı dönüştürerek edebiyat tarihinin iki büyük eserini, *Tristia* ve *Epistulae Ex Ponto*'yu yazar. İkinci türe ait yazarların arasında ise modernist edebiyatın en önemli isimlerinden biri olarak gösterilen James Joyce'u ve onun *Ulysses* romanını örnek gösterebiliriz.

Christine Brooke-Rose ise "Exsul" başlıklı makalesinde *gönüllü sürgün (voluntary exile)* ve *zoraki sürgün (involuntary exile)* ayrımı ile bu kez sürgün ve edebiyat arasında değil, sürgün ile edebiyatçılar arasında bir ayrım yapmaktadır (1996: 291). Brooke-Rose bu sıralamada ilk kategoriye, politik nedenlerle cezai bir durum gerektiren bir olaydan dolayı, yazdıkları kitaplardan veya davranışlarından dolayı, savaşın doğurduğu sonuçlardan dolayı sürgüne mahkûm edilen yazarları yerleştirirken, göç (expatriation) adını verdiği gönüllü sürgün yazarlarının sürgünlük durumunun daha çok kişisel nedenlerden dolayı (sosyal, ekonomik, cinsel) veya sadece isteğe bağlı olarak gerçekleştiğinin altını çizer.

Sürgünlük durumu ile edebiyat ve benzer şekilde çeviri ilişkisinin bu denli yakın olması, sürgün motifinin diğer sanat dalları arasında en çok işlendiği alanın edebiyat olması, sürgünlük durumu ve edebiyatın özünü oluşturan dil arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Yine Eski Roma'dan örnek verecek olursak, sürgün olanın "civitas amissio" (vatandaşlığın kaybı) kapsamında toplumsal düzenden dışlanması, devlet ve toplumun sembolleri olan "aqua et igni interdictio" (su ve ateşten yoksun bırakma) gibi mahrumiyetlerle beraber gelen en büyük ve en acı mahrumiyet, dilin kaybıyla yaşanmaktadır. Buradan da görülebileceği üzere, her ne kadar politik bir durumun sonucu olarak ortaya çıksa da sürgünün doğurduğu sonuçlar kültürel düzleme yansımaktadır. Dili toplumdan, kültürel kimlikten ayrı düşünemeyeceğimiz gibi, dilini yitiren, ana dilinin konuşulduğu ortamın dışına savrulan ya da sürülen bireyin her şeyden önce bir kimlik bunalımına düştüğünü söyleyebiliriz. Toplumdan dışlanmanın dilsel düzleme yansımaları iki şekilde ortaya çıkabilir. Bunlardan ilki, sürgün edilen kişinin uzaktayken kendi dilini daha az kullanmasıyla ilişkili olarak kendi diline yabancılaşması ve kendi dilini unutmasından kaynaklanan *yoksunluk* durumudur. Kendi dilinde konuşamamak, ortak tarihi ve ortak duyguları paylaşamamak, belli kabullerin ve redlerin, sorunların ve çözümlerin dil aracılığıyla oluştuğu canlı bir ortamın dışına atılmak kişide "hiçlik" (bu noktada nefiy kelimesi bir kez daha karşımıza çıkıyor) duygusuna da yol açabilir.

İkinci durum ise, kişinin sürgüne gittiği yerde karşılaştığı, giderek özümlediği ve hatta benimsediği yabancı kültürle yoğrulmasının sonucunda oluşan *zenginlik* durumudur. Yazarlar açısından baktığımız zaman bu zenginlik daha da bariz şekilde göze çarpmaktadır. Yazarın yaşadığı bu sürükleniş bazı durumlarda onun kimliğinin yeniden varoluş sürecini de oluşturabilmektedir. Modernizm ile birlikte edebiyat için yeni bir duyarlılık alanı olarak görülen sürgünlük, küreselleşmenin dayanılmaz hızıyla farklı yazma biçimlerine dönüştüğünde, sürgün izleği edebiyat ve

genel anlamda kültür-sanat için zenginliğe ve kazanıma dönüşmüştür. Gerek Modernizm gerekse Post-modernizm sürgünlük, yersiz-yurtsuzluk ve göç düşüncesinden yararlanmış, aralarında James Joyce'un da bulunduğu modernist yazarların çoğu farklı diller ve kültürler arasında süreliksiz, George Steiner'in (1976) da belirttiği üzere "extraterritorial" (sınırötesi) bir varlık sürdürmüşlerdir. Modernistlerin "geleneksel" ve "kalıplaşmış" sanat biçimleri, toplumsal düzenleme ve gündelik yaşama karşı açtıkları savaş, onların kendi kültürlerine de "yabancı"laşmasını getirmiş, bilimsel ve teknolojik alanda hızla değişen ve geçerliliğini yitiren mutlak doğrular, dış dünyanın güvensiz ve kaygan zemini yazarları iç dünyalarına yönlendirmiştir. Kendi gerçekliği ve yaşadığı toplum ile dış dünya arasında sonsuz bir salınımına maruz kalan yazarın durumu daimî sürgüne dönüşmüştür.

3. Sürgünün metaforik dili olarak çeviri

Bu bağlamda daha önce belirttiğimiz George Steiner'in *Extraterritorial: Papers on Literature and Language Revolution* başlıklı kitabında Modernist yazarların artık ana dillerine değil, farklı dillere de diyalektik bir tereddütle yaklaştıkları belirtilir (1976: 9). Sürekli yer değiştiren, farklı dillere ve kültürlere aşina olan sürgün yazar, tek dilin ve kültürün hegemonyasına boyun eğmeden, farklı dillerden ve kültürlerden çeviriler yoluyla yararlanır. Kuşkusuz, sürgün çağını tanımlarken kullanılan "çevrilmiş kültür" (*translated culture*) veya "çevirisel poetika" (*translational poetics*) tanımları Walter Benjamin'in tanımıyla çevirinin özgün olanı yabancılaştırıcı ve yerinden edici özelliği izler taşımakta (2008: 27) ve sürgün ile çeviri arasındaki ilişkinin yakın doğasına dikkat çekmektedir. Edward Said, ünlü "Sürgün Üzerine Düşünceler" başlıklı denemesinde kültür ve sürgün arasındaki ilişkiyi dile getirirken adeta çeviri ve çevirmen bilincinin bir tanımını yapmaktadır:

Çoğu insan temelde bir kültür, bir ortam ve bir evin farkındadır; oysa sürgünler en azından bunlardan iki tanesinin farkındadır ve bu çoğul bakış açısı, eş zamanlı boyutlara ilişkin bir bilincin ortaya çıkmasına neden olur ki bu bilinç – müzikten bir deyim ödünç almak gerekirse- *kontrapuntaldır* (2015: 198).

2000'li yıllardan sonra değişen dünya düzeni ve küreselleşmeye koşut bir şekilde ortaya çıkan dünya edebiyatı disiplini, kökeni 'Soğuk Savaş'a dayanan ve onun selefi olan karşılaştırmalı edebiyatın akademide yaşadığı krizden sonra yeni bir disiplin olarak doğmuştur. Hiç kuşkusuz bu disiplinin gelişiminde edebiyat sosyolojisi ve çeviribilim gibi disiplinler büyük rol oynamıştır. Önceleri gerek dilbilimin uygulama alanı gerekse de karşılaştırmalı edebiyatın alt alanı olarak farklı kültürlerle ve farklı dillere ait yazınsal yapıtların öğrenilmesinde çevirinin rolü sadece bir araç olarak görülmüş ve bu araca verilen değer "kazanımlar ve kayıplar", "eşdeğerlilik ve yeterlilik" gibi ikili karşıtlıklar ile ölçülmüştür. Metinsel düzlemde ve daha çok mikro düzeyde yapılan bu tanımlamalar, özellikle 2000'li yıllardan itibaren dünya edebiyatı disiplini ve bu disiplinde söz sahibi olan kuramcılarının yaklaşımıyla makro düzey tartışmalarla farklı bir yöne doğru evrilmiştir. Çeviri, bu kuramcılarının yaklaşımıyla gerek yazınsal yapıtların dünya edebiyatında dolaşımında gerek neredeyse antikçağ edebiyatından beri var olan merkez ve çevre, majör ve minör edebiyatlar, kanon ve kanon dışı

metinler arasındaki iktidar mücadelesinde itici güç olarak görülmeye başlamıştır. Yazınsal çevirinin sonsuz sayıda olanaklara sahip olduğu fikrine karşılık, yazınsal eleştiri ve yazınsal çeviri araştırmalarında dikkatler kaynak metin ve erek metin arasındaki “sadakat”, “çevrilemezlik” gibi sorunlardan; yazın yapıtlarının kültürlerarasındaki konumu, çevrilecek yapıtların seçilmesi ve bu yapıtların alıcı kültürde alımlanması gibi meselelere yönelmiştir. Tüm bu anlatılanların ışığında çeviri süreçlerinin dünya edebiyatı alanının kurumsallaşmasında da imtiyazlı bir konuma sahip olduğunu görmekteyiz. Çevirinin ideolojik olarak kanon değiştirici, hedef kültürün kimlik oluşturma sürecinde dönüştürücü gücü bu imtiyazlardan bazıları olarak sayılabilir.

Günümüzde artık karşılaştırmalı edebiyatın ve dilbilimin uygulamalı alanı olarak görülmekten çıkan çeviri, dünya edebiyatında edebi ilişkilerin, edebiyat kanonunda söz sahibi olmanın, edebiyat dizgeleri arasında güç mücadelelerinin önemli aktörü haline gelmiştir. Farklı ulusal diller, kültürel söylemler, farklı zaman ve mekân kategorileri arasında daima bir geçişi, bir hareketi ve Benjamin’in (2008) dediği gibi “öbür tarafa” geçişi simgeleyen çeviriyi metaforik olarak sürgün olma durumuyla ilişkilendirebiliriz. Çeviri de sürgün olma durumu gibi sıldan (kaynak dilden) gurbete (erek dile) göç etmeyi gerektirir. Benzer şekilde göçebe olan metin de bu sürgünden nasiplenir ve yeni bir bağlamda yeniden doğar. Sürgün olma durumu gibi çeviri de zorunlu bir asimilasyon içerir ve yerele yerleşmek, orada yeni bir ses, yeni bir kimlik ve ifade bulmak için çabalar.

Paolo Bartolini, *On the Cultures of Exile, Translation, and Writing* başlıklı kitabında çeviri ve sürgün olma durumu arasındaki farklılıklara değinir ve sürgün olma durumunu tanıdık olandan yabancı olana, çevirinin ise yabancı olandan tanıdık olana doğru gerçekleştirildiğini göstererek ve her iki eylemin hiçbir zaman tamamlanmayacağına dikkat çeker (2008: 90). Öte yandan bir diğer farklılık olarak görebileceğimiz üzere, çevirinin yerele yerleşmesi kısa ve belirli bir zaman çerçevesinde gerçekleşirken, sürgün olma durumu geçmiş ve şimdiki arasında uzun zaman boyunca savrulmaya mahkûm olmaya bağlıdır. Bu süreç, sürgün olanın kendisini yeni toplumsal çerçevede bulduğu zamana kadar devam edecektir. Sürgün olma durumunun getirdiği iki dil ve iki kültür arasında kalma süreci acı ve ıstırap dolu bir deneyim, bir travma olarak görülse de, bunun sonucunda ortaya çıkan “melezlik” durumu sürgünün kısıtlayıcı ve ötekileştirici gücünü özgürleştirici ve zenginleştirici bir araca dönüştürebilir. Çeviriyi de bu bağlamda düşündüğümüzde, onun dilsel ve metinsel düzlemde bir yer değiştirme işleminden çok daha ötede durduğuna, dönüştürme, sınırları aşma, yeni bağlama yerleşme ve yeni bir üretim olduğuna tanık oluruz. Yapısalcılık sonrası “metin” kavramının metinlerarası özelliğe ve melez bir yapıya sahip olduğu varsayımından hareket edersek, melezlik durumunu çeviriyi ve çevirmeni özgür ve görünür kılan bir koşul olarak da değerlendirebiliriz.

Tüm bu söylenenler ışığında sürgün olma, melezlik, ötekilik gibi çeviriyi tanımlamada kullanılan metaforların Joyce’un *Ulysses*’inde var olan ve önem taşıyan unsurlar olduğunu görürüz. Sürgün olma durumunu fiziksel olarak deneyimleyen Joyce, yapıtlarında vatanından uzakta kalmanın

getirdiği mesafe ve uzaklık olgusunun tarafsızlaştırıcı yönünden ve olguları daha bütüncül değerlendirme imkânından yararlanmışır. Bu durumu yaratıcı zekâsını ve varoluşsal özünü tetikleyen bir unsur olarak kullanmışır. İngilizceyi yabancı bir dil olarak gören ve İngilizce yazmadığını belirten Joyce, tek bir dilin ve tek bir kültürün üstünlüğünü yaşamı boyunca reddetmişır. Yaşadığı şehirlerin, Dublin, Trieste, Zürih ve en nihayet dönemin dünya edebiyat uzamının başkenti sayılan Paris'in çok dilli yapısı, kendisi de poliglot olan Joyce'u dilsel ve kültürel melezlik duruma yerleştirmiş ve kültürlerin heterojenik özelliğe sahip olduğu fikrini güçlendirmişır. Bu nedenle “çevrilemeyecek hiçbir şey yoktur” diyen Joyce çevirinin yabancılaştırıcı ve sürekli hareket halinde olan özelliğini eserlerinin dilsel ve estetik olarak yabancılaştırıcı, otoriteyi sorgulayan, sınırları zorlayan ve ikonoklast özelliğinde kaynaştırmışır. Jolanta Wawrzycka, Joyce'un sanatsal girişiminin bu özelliğini “Introduction: Translatorial Joyce” makalesinde “çeviri-gibi-yazma” olarak adlandırır (2010: 516). Eserlerin hemen hemen hepsinde kişisel deneyiminden izler taşıyan Joyce için çeviri gibi yazma, yerel ve özel olanın evrensel ve uluslararası düzleme aktarılmasında araç haline gelir.

4. James Joyce – Sürgün ve *Nostos*

Yazarlar gibi bazen yapıtlar da zaman içinde gidip gelirler, kimi zaman şaşırtıcı görünümlere bürünür, kimi zamansa yüzyılın başından yüzyıllar sonuna gelindiğinde ortaya çıkan tarihsel ve toplumsal olgulara direnir, onları kışkırtır, dönüştürürler. Joyce'un kendisiyle birlikte göçebeleşen, deyim yerindeyse sürgünleşen eseri *Ulysses* zaman içinde gidip gelerek okurlarını bellek katmanları arasında çıkılacak yolculuklara davet eder. Joyce, 16 Haziran 1904'te Dublin'in sokaklarının, kafelerinin, meydanlarının ve burada yaşayan, sevişen, aldatan, ölen, yeniden doğan insanların kımıltılarını ve donakalan seslerini, bir sismograf dikkatiyle dinleyerek kaydeder, elleriyle onlara dokunur ve sonra kelimelerle bezeyerek yazıya aktarır.

James Joyce'un en kapsamlı biyografisini yazan Richard Ellmann, kitabın bir yerinde şöyle der: “Joyce hem zorunlu hem keyfi bir gezgindi. Yaşamı bir yerde yeterince karmaşa içine girince onu çözmek yerine başka bir yere gitmeyi tercih etti, böylece olay üzerine olay yaşanmış oluyordu” (Ellmann, 2013: 219). Said, bu durumu Joyce'un “sanatına güç kazandırmak için sürgünde olmayı seçmesiyle” (Said, 2015: 195) ilişkilendirerek, farklı fiziksel ve zihinsel lokasyonlarda sürgünde olan Joyce'un İrlanda'yla olan ilişkisinin, muhalif tutumunu sürekli diri tutmasına yardımcı olduğunu söyler. Gerçekten de gençliğinden itibaren öncesinde gerçekçi bir üslupla (Ibsen ve Flaubert'in etkisiyle), sonraları kendine özgü mitolojik, sembolik ve dillerarası bir üslupla geliştirdiği Joycevari dille İrlanda ve Dublin'i anlatmayı sürdürmüştür.

Sürgün kavramı onun tam tersi olan durumla, Yunanca bir kelime olan “nostos” – yuva, sıra ve yuvaya dönüş (homecoming) – kavramıyla ters düştüğü ölçüde anlam kazanmaktadır. Said'in tanımına göre “Sürgün [...] bir insan ile doğduğu yer, benlik ile benliğin gerçek *evi* arasında zorla açılmış bir gediktir... (Said, 2015: 187). Bu gibi yabancılaşma, “evinde hissetmeme”, evini, yuvasını

özleme, nostalji (nostalgia- nostos “yuva, ev” ve algos “acı, keder, hüzn”) duygusunu da içeren sürgünlük deneyiminin modernist estetikte önemli bir olgu olarak karşımıza çıktığını söylemiştik. Fakat anayurt, vatan gibi kavramların “gerçek” yuva olarak konumlandırılıp bunun dışındaki her yerin yabancı, gurbet olarak görülmesi gibi konuların kanıksanma tehlikesi vardır. Nitekim bir kimsenin anayurdu, ait olduğu topluluğun dışındaki her bir yer onun için “ev”, “yuva” potansiyeli taşımaktadır. Said kendisi de bunun farkındadır ve bu durumu şu şekilde ifade eder: “Bizler evi ve dili elde bir sayarız, böylece evler doğallaşır ve onların altında yatan varsayımlar, dogma ve ortodoksiye dönüşür” (Said, 2015: 197).

Bu bağlamda değerlendirdiğimiz zaman Odysseia miti ev ve nostos kavramının ortodoks bir biçimde değerlendirildiği bir epik olarak görülebilir. Sürgünlük ve gezginlik arasında gerçek bir gerilimin yaşandığı Odysseus’un yolculuğunun, gezginliğinin maddi ve manevi kazançlarla birlikte kayıplara da yol açtığını belirtmek gerekmektedir. Gezginliğin Yunan kültüründe belirsiz bir anlam taşıması, *Odyseia*’nın mukaddemesinde karşımıza çıkmaktadır:

Anlat bana, tanrıça, bin bir düzenli yaman adamı,
kutsal Troya’yı yerle bir etmişti hani,
sonra sürünmüş durmuştu ordan oraya,
ne çok yerler görmüş, ne çok insan tanımıştı,
ne çok acı çekmişti denizlerde yüreği... (Homeros, *Odyseia*, 2013: 13).

Joyce’un da sürgün edebiyatının en eski izleği olan Odysseus mitine yönelmesi bu bağlamda açıklık kazanmaktadır. Odysseus gibi Joyce da yaşamı boyunca Trieste, Pola, Roma, Zurich ve Paris gibi şehirleri gezmiş ve sayısız insanlarla tanışmıştı. Avrupa’nın bu şehirlerinden Joyce’un kendi “evi” ve “yuvası” olan Dublin’i, en büyük Modernist olan ve kendisi de sürgün olan Ezra Pound’un “Yeni Olsun! (*Make it New!*)” şiarına karşılık gelecek şekilde tamamen yeni bir biçimde anlatmayı başarmıştır.

Joyce’un “every man and no man- herkes ve hiç kimse” olarak adlandırdığı – Gilbert’e göre Joyce, Odysseus’un isminin Yunanca Outis (hiç kimse ve Zeus Tanrı) kelimelerinden türediğini iddia ediyordu – Bloom’un peşine takarak bizleri gün boyu dolaştırdığı “Bloomusalem” diye adlandırdığı Dublin şehri dilsel bir manzaraya, gerçek mekânların biçimsel olarak ele alındığı bir oluşuma dönüşür. “Tüm dillerin üzerinde yeni bir dil istiyorum, bütün dillerin ona hizmet edeceği bir dil” (Ellmann, 2012: 458) arayan Joyce’un bu isteğini, “ölümsüzlük” arayışı ile ilişkilendirebiliriz. Katolik ahlâkı ve dini kaideleriyle yetişen Joyce’un, İncil’in “Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı” ayetlerinde geçen Söz’ün ve Dil’in Tanrısal özelliğinin, ölümsüzlüğü yakalamanın ve bir bakıma Tanrı olmaya soyunmanın kendi Babil Kulesini tersten inşa etmekten geçtiğini varsayabiliriz. Tanrı’nın insanları ve dilleri sürgüne yolladığı Babil Kulesi lanetini kırmaya çalışan Joyce’un, hegemonyacı Batı kültürüne ve İngiliz diline önce *Ulysses*’in çok dilli yapısıyla meydan okuduğunu ve daha sonra da *Finnegans Wake* ile yarattığı kendine özgü dille bu düşüncesini bir

anlamda gerçekleştirdiğini, yani kendi Babil kulesini inşa ettiğini söyleyebiliriz. “Babil” kelimesinin bir anlamının da “Tanrının şehri” olduğunu düşünürsek bu kez Joyce'un dünyanın edebi temsili olarak ve modern yaşamın kaotikliğini göstermek için eserlerinin hepsinin geçtiği tek mekân olarak seçtiği Dublin'i de edebiyat tanrısı Joyce'un şehri olarak tanımlayabiliriz.

Başyapıtı sayılan *Ulysses*'de gazetecilik, reklamcılık jargonundan bilimsel jargona, iç monologdan kateşizme, popüler kadın dergilerine özgü dilden İngiliz edebiyatının parodisine kadar çeşitli anlatı, dil ve biçemlerden yararlanan Joyce'un deneysel yazımının temelinde yatan bu “melez” olma durumunu, sömürgecilik sonrası yaklaşımların çeviriyi tanımlamada kullandıkları “melezlik” kavramı ışığında da değerlendirebiliriz. Dahası, Joyce'un *Ulysses*'ini antik dünyaya ait Homeros mitinin modern şehir yaşamına uyarlanmış bir kültürel çevirisi olarak değerlendirecek olursak, birçok düzlemde çeviri olgusuyla karşı karşıya olduğumuzu görebiliriz. Joyce'un *nostos*'u Dublin ile olan duygusal ilişkisini anlamak açısından Ellmann'ın yazdığı biyografiden aşağıdaki alıntı önem arz etmektedir:

Joyce'un sürgün hayatının bu en sert aşaması Roma'da Ölüler'i yumuşak bir ruh halinde içinde yazmayı planlarken sona erdi. Sürgünün ardından memlekete üç ziyaret yapmıştı. Şimdi İrlanda artık yalnızca hayalde vardı. Joyce geri dönmedi ama oraya karakterlerini yolladı, onların Dublin sahnesindeki rollerine katıldı, hem de yaşadıkları yabancılaşmayı paylaştı. Dublin'den Trieste'ye dönüşünde en garip yorumlarından birini Ettore Schmitz'e yapmıştı: “Kesin olan şu ki ben o güruhun hepsinden daha faziletliyim. Ben gerçek bir tekeşliyim ve hayatımda sadece bir kez âşık oldum” (Ellmann, 2013:391).

5. Sonuç

Ian Buruma, “Real Wounds, Unreal Wounds: The Romance of Exile” başlıklı makalesinde sürgünde olanın eski vatanının, anayurdunun artık yabancı bir mekâna dönüştüğünü iddia eder (2003: 3). Herakleitos'çu öğretilerden izler taşıyan bu önermeyi, sürgüne gidenin geri dönmek için geç kaldığını, o orada olmazken çok şey olup bittiğinden, geriye bıraktığı ve hatıralarında yaşattığı vatanın eski vatani olmadığını söyleyerek tamamlar (Buruma, 2001: 35). Bu bağlamda Joyce'un *Ulysses*'de anlattığı Dublin, zamanda donup kalan, 1904 yılının 16 Haziran gününe ait, Joyce'un hafızasından ve hatırasından sözcüklere damıtılmış estetik bir peyzajdan başka bir şey değildir. Sürgün Joyce'un geride bıraktığı vatani Dublin, *Ulysses*'de her ne kadar gerçekçi ve bazen ifrata varacak kadar detaycı bir belgelemeyle resmedilirse de değişmez ve sabit varlığını sadece dilsel ve edebi alanda sürdürebilir.

Modernist edebiyatın en başından beri Akıl Çağı'nın eseri olan uygar, rasyonel, düzenli dünyaya karşı çıkarak, insanlığın en önemli kurumlarından olan aile, sınıf, cinsiyet, cinsellik, milliyetçilik, ırk vb. gibi olgularını sorunsallaştırıp onların yerine bilinçsizliğe, bilinçdışına, ktonik doğaya, kaosa ve sürgüne merak sardığını söyleyebiliriz. *Portre*'de bunlardan “ağlar” olarak bahseden Joyce, romanın sonlarına doğru sanatı kısırlaştırılan ve tahakküm altına sokan bu “ağlardan” kurtulmanın yolunu Stephen'in ağzından şöyle ifade eder:

Ne yapacağımı ve ne yapmayacağımı anlatayım sana. İster evim, ister yurdum, ister kilisem olsun, inanmadığım şeye hizmet etmeyeceğim: ve kendimi olabildiği kadar özgürce ve olabildiği kadar bütünlükle dile getireceğim bir hayat ya da sanat tarzı bulmaya çalışacağım, kendimi savunmak için de kullanmasını bildiğim silahları kullanacağım: *sessizlik, sürgün ve kurnazlık*³ (Joyce, *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*, 2016: 268).

Böylelikle Stephen'ın "ağlardan kurtularak", kendine özgü sesini bulma yolunda evcilleştirilmeye ve tekdüzelige boyun eğmeyip, arkasına bakmadan İrlanda'yı terk etme arzusunu gerçekleştirdiğini ve *Ulysses*'in ilk bölümlerinden itibaren bu sesi yakaladığını görüyoruz. Joyce'un *Portre*'de başlattığı bilinç akışı tekniğinin kusursuzluğa ulaştığı *Proteus* bölümü ile birlikte ise "tüm nesnelere imzalarını okumak için buradayım" (Ulysses, 2012: 42) diyerek dünyayı yorumlamaya niyetli sürgün sanatçıya dönüşümünü tamamlanmıştır. 1907 yılında yazdığı "İrlanda, Azizler ve Bilgeler Adası" başlıklı denemesinde *Insula Sacra (Kutsal Ada)* olarak tanımlanan İrlanda'yı tıpkı Stephen gibi bir *Exsul* olarak terk eden Joyce, sürgünün ve sanatın edebi epitomu olarak edebiyat tarihinde yerini almıştır.

Kaynakça

- Bartolini, P. (2008). *On the Cultures of Exile, Translation, and Writing*. West Lafayette, Ind.: Purdue University Press.
- Benjamin, W. (2008). Çevirmenin Görevi. (A. Cemal Çev.). *Çeviri Seçkisi II: Çeviribilim Nedir?*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Brooke-Rose, C. (1996). Exsul. *Poetics Today*, 17(3), *Creativity and Exile: European/American Perspectives I*, pp. 289-303
- Buruma, I. (2001). Real Wounds, Unreal Wounds. The Romance of Exile. *The New Republic* (Feb. 12, 2001), pp. 33-38.
- Guillén, C. (1976). On the Literature of Exile and Counter-Exile. *Books Abroad*. 50(2), pp. 271-280.
- Ellmann, R. (2012). *James Joyce: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Homerus. (2013). *Odyseia*. (A. Erhat Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Joyce, J. (2012). *Ulysses*. (A. Ekici Çev.). İstanbul: Norgunk yayıncılık.
- Joyce, J. (2016). *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*. (M. Belge Çev.). İstanbul: İletişim.
- Buruma, I. (2003). Real Wounds, Unreal Wounds: The Romance of Exile. *New Republic* 224: (1-10).
- Kishlansky, M. A., Geary, P. J., & O'Brien, P. (2008). *Civilization in the West*. New York: Pearson Longman.
- Said, E. (2012). "Sürgün üzerine düşünceler". *Sürgün Üzerine Düşünceler*. Ankara: Hece Yayınları.

³ Buradaki vurgu makalenin yazarına aittir.

Steiner, G. (1971). *Extraterritorial: Papers on Literature and Language Revolution*. New York: Athenaum.

Wawrzyck, J. Introduction: Translatorial Joyce. *JQ*, 47(4).